

Kairó.

Czélkuti-Züllich Rudolf szobrász.

(Harmadik, befejező közlemény.)

III.

MŰVÉSZNKET kudarcza annyira leverte és elkésérítette, hogy mialatt — 1860 tavaszán — Kisfaludy-szobrának leleplezési ünnepe folyt, szűk kis lakásában arra határozta magát, hogy ismét kivándorol, mert élete teherré vált és érezte, hogy valami olyast kell tennie, a mivel vagy jobb állapotot teremt magának vagy pedig véget vet mindennek a sors... Szelleme mindig új meg új tárgyat kívánt, a mi némileg eloszlassa sötét gondolatait. Másfelől belső ösztöne arra készítette, hogy nagy városban lakjék, hogy ha valamely alkalom nyílik a művészet terén, megragadhassa, mert erre itthon nem nyílt kilátása. Ezért első gondolata az volt, hogy Madeirába megy, de útba ejti Marsalát, hogy megkóstolja nektári nedvét s lássa Garibaldit. Öcscséhez írt levelében előre kérte, ne igyekezzék e tervéről lebeszélni, mert semmi veszélyt nem lát benne, ha csak azt nem, hogy elpusztúl, a mi forró óhajtása!¹ Megrémült testvérének és édes anyjának azonban mégis sikerült szándékáról lebeszélni és rávenni, hogy meglátogassa őket Bethlenben.² Így jutott vissza szülei

¹ Pestről öcscséhez írt 1860 június 11-iki levelében, melylyel emlékbeszédét is megküldte öcscsének.

² Züllich István hét esztendővel volt Rudolfnál fiatalabb.

házába, melyet ifjan elhagyott. Édes atya már nem élt s helyette szülő anyja ölelte magára lerongyolódott, öregedő fiát, kit huszonegy esztendő óta nem látott. Immár maga is megvénült s bizony tán fia sem ismert volna reá, ha anyja szeretettel nem közeledik feléje, feledve a multat s mindazt a sok bánatot, a mit neki okozott... Maradása persze nem volt a kis erdélyi faluban, de jól esett pihennie s emberek zajától távol egy kis családi meleget érezni édes anyja és öcscse körében; hiszen ez neki oly ismeretlen volt és eldurvult kedélyét is felfrissíté.

Züllich október elejéig időzött otthon és édes anyja intésére hallgatva, oly takarékoságot fogadott, hogy harmadik osztályú vasuti jeggyel ment fel újra Pestre és ott is hónapos szoba helyett ágyat bérelt, hogy annál több garasa maradjon tervezett külföldi útjára. Igaz, hogy három idegen emberrel hált egyszobában, de fizetsége is csak három forint volt érte. Falusi üdülésében még kedélye is felfrissült, mert a mint arról értesíté öcscsét, hogy bútorait eladta, jó humorral jegyzi meg, hogy mindössze egy gyufatartója meg egy gyorsfűző-készüléke maradt, a miket kénytelen lesz valami barátjánál elhelyezni, a míg Maecenas találkozik megvételükre. Valóban ezt kereste ő is, mint minden törekvő művész, midőn október közepén Bécsbe indult, várva, hogy a fürdőző nagyurak visszaérkezésével valamelyes megbizáshoz jusson, habár az idők bizonytalansága miatt minden pangott és senki sem koczkáztatta pénzét.³ Ezért édes anyja havi segílyt ígért neki s úgy látszik azzal ment tovább városról-városra, dolgozva vagy nyomorogva, egész Párisig, hol egy nagyobb szobrászműteremben munkát kapott s napszámban dolgozott.

Ilyen helyzetben találjuk 1861 tavaszán⁴ s képzelhetjük, mennyit kinlódott és szenvedett azalatt a további hat esztendő alatt, melyből egyetlen levele sem maradt reánk... A mit róla ezidőből tudunk, öcscsétől tudjuk, a ki néha-néha mégis csak levelezett vele. Így értesülünk róla, hogy 1865 nyarán Rudolf annyira elrongyosodott, hogy már csak három inge maradt.⁵ Az egyébként fukar Züllich István erre még sem tehetette, hogy néhány forintot ne küldjön szükölködő bátyjának. De éreznie kellett, hogy ő, a ki testvéreivel együtt évtizedek óta élvezte Rudolf vagyonszétét, még is csak többre volna iránta kötelezve. Hogy lelkiismeretén könnyítsen, azzal az igen helyes javaslattal állott elő ekkor már Marosvásárhelyen lakó anyjuknak, hogy küldjön neki annyit, a mennyi egykor Rudolf részébe pénzül jutna, mert ezt nemcsak könnyen

³ Pestről írt 1860 október 8-iki levelében.

⁴ Párisból írt 1861 április 28-iki leveléből, mely után — a különben is rossz levélíró — Züllich Rudolfnak hetedfél esztendőből semmi írását nem tudtuk megtalálni.

⁵ Züllich István édes anyjához Tordáról írt 1865 július 20-iki leveléből.

nélkülözheti, de „egyszer életében hálára kötelezi egy igazán jó és derék fiát, felsegítve őt, hogy öreg napjait biztosítsa; másfelől magának azon anyai örömet szerzi, hogy nem a legszerencsésebb fiút biztosította és ezt életében látja; se maga magát, se senkit meg nem rövidít véle és egy olyan jót tesz, a mit anyai szíve édes jó gyermekében jutalmazand.“⁶ Ámde ez a szív kőből való volt, az öreg asszony lelke pedig rideg, haragtartó, a mely fiának nem tudott megbocsátani most sem, habár az — István tanúsága szerint — „szeretettel ragaszkodott édes anyjához s nem panaszol, nem kér, hanem idegen földön kézi munkájával szerzi mindennapi kenyerét és csak sejteti, hogy mennyire jól esnék, ha vállalatában felsegíttetnék.“ Mindez nem hatotta meg a jó módban élő öreg Züllichnét, úgy, hogy midőn 1867 október elején Rudolf tanuló társa, Simon Elek kolozsvári ügyvéd a párisi világkiállításra indult,⁷ végre még is csak István küldött bátyjának általa 200 forintot,⁸ ámbár anyjuk is tudott Simon utazásáról.

Simon Elek és útítársa (Klejn Frigyes) három hétig volt Párisban együtt Züllich Rudolfal, kinek tájékozottsága segélyével végig nézték nevezetességeit s mind azt, mit e világváros az idegennek nyújt. Jó erőben, egészségben találták, bár kissé megöszült és szeme elgyengült. Harmadik emeleti egyszobás lakása, meg ruházata tiszta, csinos. Életmódja egyszerű, de úri, mert egy tisztességes kis vendéglőben étkezett szegény művészek, tanárok és deákok társaságában. Keresete is elég s a mi fő, állandó volt, mivel ekkoriban — régi hajlamát követve — egészen a glyptikára adta magát és előkelő párisi ékszerészek számára vésett apró művészi kámeákat meg pecsétgyűrűket.⁹ Fő megrendelője egy Gernand nevű kereskedő volt és ő szabta meg, hogy a divat szerint: római, egyiptomi, krokodilus- vagy éppen Göthe-fejeket faragjon, melyekért átlag 100—120 frankot kapott tőle; míg ő 300—500 frankon árulta őket.¹⁰ Ehhez szegény művészember kénytelen hozzá szokni, de nagyobb baj volt az, hogy rendszeren három hónap múlva fizettek munkájáért s így jóformán soha sem volt pénze.¹¹ Ilyenkor persze kénytelenségből olcsón vesztegette el magától csinált remekeit, melyek aztán sokszor háromszoros-öttszörös áron keltek el. Így járt épp most is. A kiállításra t. i. egy

⁶ Ugyancsak ő Kolozsvárról, 1867 szeptember 30-iki levelében.

⁷ Előbbi leveléből.

⁸ Rudolf Párisban írt 1867 november 3-iki levelében köszöni meg öccsének ezt a segítségét.

⁹ Véső-ügyességéről Pulszky Ferencz így nyilatkozott: Züllich befasst sich seit längerer Zeit mit der Glyptik und verfertigt lobenswerthe Cameen; a *Literarische Berichte aus Ungarn* 1878. évf. 21. l.

¹⁰ Kauser József műépítész szives közlése.

¹¹ Párisból írt 1867 december 11-iki leveléből.

Szfinksz-et készített, melyért 500 frankot kapott, de vevője már 2000 frankon adta el egy nagyobb ékszerésznek, a ki viszont 6000 frankot vett érte a kiállításon, a mit Rudolfnak vérző szívvvel kellett látnia és elbeszélnie erdélyi barátainak. Mindezt pénzsziuke okozta, mert ha csak kétezer forintnyi tőkége lett volna, hogy maga vegye a drágaköveket s egy-két segéddel dolgozhatna egy kis boltban, könnyen biztosíthatott volna magának évente 4—5 ezer franknyi jövedelmet, melyből jobban táplálkozhatnék és öregségére is félretehetne valamit, a mellett hogy üzlete virúlna és fenmaradna. Hazatérő barátait arra kérte tehát, hogy győzzék meg öcscsét terve helyességéről s nyujtsanak neki segédkezet megvalósítására.

Züllich István — nagyon tisztelvén a hazatért jómódú Simon Eleket — meggyőző szavaira hajlandó is volt bátyját támogatni, de mivel anyjuktól megint nem kaphatott semmit e célra,¹² támogatását cseppekben nyújtotta, a mi Rudolfon nem sokat segített. Karácsony előtt pl. 2000 frankot küldött neki kölcsön,¹³ a mi éppen hogy apró-cseprő adóságait fedezte. Boltot tehát nem nyithatott s annyira megszorúlt, hogy a következő év őszén végre valahára édes anyjától is kapott — öcsce hosszas rábeszélésére — ezer forintot leendő örökségéből.¹⁴ Hanem így továbbra is rászorult családjá támogatására, mert a francia-poros háború kitörésével megszűnt csekély, de állandó keresete is, úgy hogy inkább kész kámeái eladásából éldegélt. Szórakozásból be-bejárt azonban a párisi magyar egyletbe is hazai lapokat olvasni és honfitársaival érintkezni, kik aztán úgy megszerették a szegény, de mindig úri kinézésű és imponáló megjelenésű, bohém gondolkozású művészembert, hogy 1869-ben alelnökké, a következő esztendő elején pedig elnökké választották.¹⁵ Titkára az egyletnek meg Kauser József volt, az „École des Beaux Arts“ magyar növendéke. Ő 1869-ben jutott Párisba s öt esztendei ottani tanulmányideje alatt valóságos mentoraként tisztelte Züllichet, ki korra nézve apja lehetett volna. De nemcsak ezért becsülte, hanem finom lelkületéért és ideálista rajongó természetéért is, a mi szabadelvű, bölcselkedő gondolkozás

¹² Züllich István édes anyjához Kolozsvárról írt 1867 november 29-iki levele adatai nyomán, melyek Rudolf párisi életét Simon Elek elbeszélése alapján vázolják.

¹³ Erről István Kolozsvárról 1867 december 25-én értesítő töprenkedő zsigori anyját, a pénz Párisba érkezéséről meg Rudolf 1867 december 31-iki nyugtája tanuskodik.

¹⁴ Tanuskodik erről Rudolf Párisban írt 1868 október 21-iki elősmervénye és anyjának írt ugyanaznap levele, melyben hálásan köszöni szivességét, igérvén, hogy többé semmit tőle kérni nem fog!

¹⁵ Züllich Rudolf mint elnök írja alá 1870 januárus 24-iki levelét, melyből ez apróságokat megtudjuk.

móddal és vallásos élettel párosult benne. Ilyen is maradt végig, habár csalódásai, tapasztalatai és agglegény-élete zárkózottá és irónikussá tették.¹⁶

Sokat persze Züllich — e háborús időben — az egyetben nem elnökösködhetett, hanem lehetőleg keveset mutatkozván a forgalmas központban, egy csendes kis külvárosban húzódott meg, hol nyugalomban élhetett.¹⁷ De nemsokára elkövetkeztek a *Commune* rettenetes napjai, a nagy drágaság és éhség, midőn 1871 június végén egy heti csatározás után a vereseket legyőzván, a rend lassanként helyreállott. Huszonötödikén délben ezek a veresek Züllich lakásába is betörték és ablakából lődöztek a kormánypárti seregekre, melyek, ha csak egy órával később érkeznek és lepik el az utcát, szépen légberepülnek, mert közelében a Tudóstársaság épülete már alá volt aknázva gyúlékony anyaggal. A nagy ijedtségen kívül a félórai tüzelésben Züllichnek nagyobb baja nem esett, csupán kámeás szekrénykékét vitte magával egy kommunista, kiknek leveretése után kivégeztetésüket is jól láthatta ablakából.¹⁸ Csakhogy az éhség miatt ő is ló- és kutyahúsrá szorult, a mitől beteg lett és hetekig nem dolgozhatott, úgy hogy már arra gondolt, hogy ismét haza tér és beáll nevelőnek valami úri családhoz.¹⁹ Erre most nem került sor, mert váratlanul egy kis úrbéri kárpótlást kapott öcsce útján hazulról s így ismét könnyített magán, míg újra munkához járhatott.²⁰ A testvére részéről felajánlott irnoki állásra és ingyenkosztra tehát nem szorult rá,²¹ de azért segítségét nem nélkülözhetette, dacára, hogy gyakorisága miatt az már azt kezdte róla hinni, hogy bizonyosan kártyázik; a mi ellen férfiasan tiltakozott.²² Majd Munkácsy Mihály segített rajta, midőn 1874 június végén arra kérte, hogy mellszobrát kicsiben finom kőből elkészítse, a mire 200 franknyi előleget is adott neki.²³

Ekkoriban faragott Züllich emlékül hazainduló barátjának, Kauser műépítésznek is egy *Rha-fejet*. Ennek köve sötét barnás szürke onyx, stílja jellegzetes, jó egyiptomi, kidolgozása csinos, művészi.²⁴ Rendetlen életmódjával azonban mindegyre öcsce támogatására szorult, a ki végre

¹⁶ Kauser József műépítész szives közlése.

¹⁷ Züllich 1871 márczius 23-iki leveléből.

¹⁸ Július 3-iki levele nyomán.

¹⁹ Züllich 1872 januárius 30-iki leveléből.

²⁰ Szeptember 28-iki levele nyomán.

²¹ Züllich 1874 április 2-án írt leveléből, miután az egész 1873-ik évből egyetlen levele sincsen.

²² Ezt még azelőtti, 1874 januárius 16-iki levelében megírta öcscsének, a ki rajta segíteni akart!

²³ Öcscséhez írt 1874 július 3-iki leveléből, mely szerint Munkácsy szobrát 800 rankért vállalta el.

²⁴ Rajzát munkánk utolsó záródíszeként Kauser József műépítész szivességéből közöljük hű gipszlenyomatáról.

is belátván, hogy apró pénzküldéseivel Rudolfon nem segít, azt ajánlta neki, hogy jöjjön haza s vegye át a tekerőpataki családi birtok kezelését, melynek jövedelméből úri módon megélhet. A csendes otthont biztosító ajánlat valósággal megdöbbené a bohém-életű, nyugtalan vérű művészembert, a ki testvérenek azt felelte reá, hogy ha szándéka volna Robinson sorsát utánozni és hajótörés után egy lakatlan szigetre vetetni az talán több élvezetet nyújtana a tekerőpataki szállásnál, melybe csak akkor volna hajlandó lakni menni, ha ő előbb szíves lenne átváltoztatni gorillává! Züllich István erre még tovább ment bátyja iránti szeretetében, felajánlván neki öreg édes anyjuk halála után reá eső örökségét, a mi neki a magáéval évi 400 forint állandó jövedelmet biztosítana. Tette ezt abban a meggyőződésben, hogy bátyját a tökéletes elzüllesztől megmentse és hazajövésre bírja. De ajánlatának Rudolf csupán azt a részét fogadta el, hogy jöjjön haza s legyen nála, a míg valami biztos keresetmódot találna. Erre készséggel ráállott, mert maga is belátta, hogy nincs több keresnivalója a nagy világvárosban, hol annyian tülekednek a mindennapi betevő falatért s hol nem tudott eléggé érvényesülni. Útiköltsége persze nem volt. Arra sem vitte reá büszkesége vagy önmegtagadása, hogy az osztrák segélyegylettől ingyen vasúti jegyet kérjen, a melyre rá van írva: *Armer s ezért a Magyar egylettől kért kölcsön váltóra 500 frankot.*²⁵ Aztán 1875 elején eladta rozoga bútorait és leköszönvén elnöki tisztjéről²⁶ — melyben Zichy Mihály követte — búcsút mondott Párisnak,²⁷ melyben tizenöt nyomorúságos esztendő telt, anélkül, hogy e nagy időben valami nevezetesebb munkát teremtett volna.

Rég nem látott bátyját öcsce, Züllich István örömmel fogadta kolozsvári házában, feleségestől. Ám sokáig nem volt maradása nála, hanem hónapos szobát bérelt, hogy ne legyen senkinek terhére.

Arra természetesen nem gondolt, hogy itthon művészete után élhessen meg s ezért unalmában látogatásokkal tölté idejét vagy olvasgatott. Legjobb ismerőse volt a Simon- és a Pataki-család, melyek szintén mindent elkövettek, hogy a jobb sorsra érdemes, sokat szenvedett embernek valami tisztességes megélhetést szerezzenek. Ez sikerült is nemsokára, a mennyiben beajánlották nevelőül a Szatmár melletti Majtis faluban lakó Vályi János birtokos, országgyűlési képviselő házába, hová szeptember 22-ikén táviratilag hívták. Így el sem bucsúz-

²⁵ Ezt egy későbbi, Budapestről írt 1876 április 23-iki levelében említi, de nyoma van az egylet jegyzőkönyvében is, mivel csak nagysokára tudta visszafizetni.

²⁶ A „Párisi kölcsönösen segélyező magyar egylet“ titkára, Lendvay Károly nyomán, a ki felkérésre sokat kutatott Züllichről, de több adatot ennél nem kapott és arcképe sem akadt reá.

²⁷ Mikor jött Züllich haza, nem tudjuk, csak következtetünk reá Párisból írt 1875 januárius 18-iki utolsó levele tartalmából.

hatott testvérétől és ismerőseitől, csak levélben s miután meghagyta lakását, hogy holmiját öcscséhez szállítsák,²⁸ maga másnap korán új állomáshelyére utazott.

Majtison Züllichet szívesen fogadták. A ház ura felsorolván teendőit *Egész vagyonomat reábizom* mondta neki, midőn egyetlen fiát, a 16 esztendőös csinos Árpádot bemutatta, ki mellett még egy 18 éves Jógász-rokona, Ilosvay Aladár volt, hogy társa legyen. Megérkezése után nemsokára Budapestre mentek és a Kálvin-téren Farkas József teológiai tanárnál laktak, a kálvinisták bérháza udvarán. Innen járt Züllich neveltje iskolába, a másik fiú meg az egyetemre s mivel jól tanultak, alig volt velök baja.²⁹ De a kemény télen sokat szenvedett köszvényes lábával, melyet a budai fürdőkben gyógyított.³⁰ Rudolf így gondtalanul élt, kivált, hogy anyja is ígért neki — örökségére — évi 150 forintnyi támogatást.³¹ A vásárnapokat a Ney-családban töltötte whistezve³² vagy Kauseréknél, a hol kivált édes anyja társalgott vele szívesen, mert klasszikus műveltsége, világlátottsága, úri modora és állandó jó kedélye folytán igen kellemes vendég volt.³³ Ezért becsülték Vályiék is, úgy, hogy a nyári szünidőkre is mindig magukhoz hívták Majtistra vagy Jánkra, hol szintén volt házuk. Két év múlva, 1877 őszén, fiát Vályi azonban Bécsbe küldte s így az uri állásából kiesett Züllich Rudolf október elején megint Kolozsvárra indult, hogy addig, míg valahol más foglalkozást talál, öcscsénél huzódjék meg.³⁴ Majdnem egy esztendőt töltött most megint Kolozsvárt, midőn 1878 nyarán újra magukhoz hívták Vályiék, kérve, kísérje el fiukat Párisba, hol ezentúl taníttatni akarják. A fiú elhelyezése iránt ugyan Irányi Dániel is írt, de szülei mégis jobbnak találták, ha Züllich kezére bizzák.³⁵ Mivel az egyetemi előadások Párisban csak novemberben kezdődtek, október 20-án indultak útnak,³⁶ Bécsen és Strassburgon át jutván a nagy világvárosba. A reábizott ifjúval Züllich első osztályú jeggyel utazott és elsőrangú vendéglőkben étkezett. De midőn Párisba készülők öcscsének írván, egyik levelében úgy emlékezik meg a

²⁸ Testvére számára hátrahagyott 1875 szeptember 23-iki leveléből.

²⁹ Budapestről írt 1875 október 14-iki leveléből.

³⁰ Züllich 1876 április 23-iki levele nyomán.

³¹ Így nyugtáz Rudolf öcscséhez írt 1876 április 29-iki levelében 150 forintot, bár takargatott szemrehányásáért meglecczkézteti.

³² Ney Béla min. tanácsos szíves értesítése.

³³ Kauser József műépítész és Ilosvay Aladár szatmármegyei alispán szíves közlése alapján.

³⁴ Jánkról írt 1878 október 2-iki levelében említi ugyanis, hogy 7-én indul Szatmárról hozzájuk Kolozsvárra.

³⁵ Züllich Jánkról írt 1878 október 4-iki leveléből.

³⁶ Egy héttel utána, 1878 október 12-iki levelében jelzi ugyanis Züllich, hogy 20-ikán utaznak Párisba.

„Hôtel Bellevue“ öt frankos terítékéről, hogy az nem igen drága, lehetetlen, hogy eszébe ne jutottak volna azok a keserves régebbi párisi napjai, midőn sokszor hetek teltek el, míg öt frankot szerezhetett!

Párisból Züllich a fiú atyja kívánságára tanítványával és annak unokaöccsével 1879 május végén Brüsszel és London látogatására indult.³⁷ Június közepére érkeztek az angol fővárosba, de mivel napi kiadásuk csupán étkezésre harmincz forintra rugott, tíz nap múlva már otthagyták a drága helyet és Berlin, Drezda, Bécs érin'ésével július közepére értek haza szerencsésen Szatmárba.³⁸

Esztendőnél tovább élt még Rudolf itt, e derék család körében s miután fiuk, Árpád immár az egyetemet is elvégezte, 1880 őszén újra Kolozsvárra ment, melyet mint várost nem szeretett ugyan, de beteges testével mégis jól esett testvére családjá körében néha felvidítani elfáult kedélyét, melyet gyakori betegeskedése megviselt. Egy régi kolozsvári patriczius-családnál, Dietrichéknél, Dietrich Józsefnének főtéri 25. száma alatti háza II. emeletén bérelt október elsején éves szobát. Fél-évenként 60 forintot fizetett érte,³⁹ de maga butoraival rendezte be elég csinosan, mert látogatója valami hatvan kisebb-nagyobb butor-darabot és berendezési tárgyat számlálhatott meg benne, köztük a falon egy Rómát ábrázoló olajfestményt, a szekrényeken meg öt szobrot, két terrakoita-figurát, négy gipszmedáliát, a mi a művészre vallottak; míg könyveit, szerszámaikat és gipszmintáit két ládában tartotta.⁴⁰ Tétlenségében azonban nem érezte jól magát és nyugtalan természetétől hajtva, 1882 nyarán (július elején) hirtelen elhatározással eltávozott a városból, habár szállása őszig ki volt fizetve. Ismét bucsú nélkül hagyta el testvérét, mint első ízben, pedig búcsúlevelében azt mondta, hogy soha többé nem tér vissza. „Testi és lelki egészségem megkívánja — írta öccsének, hazájában kelt ez utolsó levelében, — hogy ezen várost végkép elhagyjam. A benszülettek éretlensége elszomorít, megyek tehát külföldre dolgozni és meghalni.“ Arra kérte még benne öccsét, hogy butorait adja el, halála esetére pedig birtokrésze jövedelméből ezer frankot küldjenek a párisi osztrák segélyző egyletnek s csak ez összeg megküldése után juthassanak örökösei vagyonához.⁴¹

Ez a hang és levél teljesen Züllichre vall, kit többé rokonai — ezek a kicsinyes, önző, fukar emberek — nem is láttak. Világnak indult

³⁷ Utazásuk tervét Párisból írt 1879 május 22-iki levelében közli öccsével, azért gondoljuk, hogy a hó végén indultak útnak s így hibás Wurzbach id. leírásának amaz állítása, hogy 1880-ban is Párisban volt.

³⁸ Londonból írt 1879 június 13-iki levele nyomán.

³⁹ Fenmaradt házbérnyugtái alapján.

⁴⁰ Butorairól és ingóságairól készített 1882-iki leltára alapján.

⁴¹ Kolozsvárról írt 1882 július 7-iki levele nyomán.

az édes anyja halála után bekövetkezett osztozásból kapott pénzével és Triestben hajóra szállva Bari érintésével november havában Nápolyba ért. Egyelőre ott telepedett meg e boldog országban, hol — mint írja — a gyerekek narancscsal hajigálják egymást s karácsonykor is tele vannak a citromfák gyümölcsével.⁴² De már tavaszkor, 1883 május elején Sorrentóba, onnan Castellamare di Stabiába és Casertába ment fürdőzni s csak ősszel tért ismét vissza Nápolyba. Szemlélődve töltötte napjait, gyönyörködve a természetben, irigylésreméltó nyugodt életbölcsessel. Hiszen egyik levelében, melyben öcscsét leczkérteti az öregség miatti kifakadásaiért, azt írja, hogy nyugodtan be tudná várni a Vezuv reáomlását is, a mely elboríthatná, de nem rémítené el; sőt élete virágzását csak most érte el, mikor szakála hófehérré vált és hosszú életet remél, ámbár az élet nem érdemes arra, hogy azt az ember komolyan vegye!⁴³ S ha a vulkánokon mászkálása közben baj érné: akkor sem történhetik vele több annál, a minek úgy is egykor meg kell történnie.⁴⁴

Néha egyébként a munkakévd is megszállta. Így a tervezett 1885-iki budapesti országos kiállításra a nápolyi ismeretes famozaikkal néhány asztalt akart tervezni és készíttetni, táblájukon magyar történeti vagy népjeleneteket ábrázoló képekkel, Geiger⁴⁵ és Jankó János ismert rajzai módorában. Egy-egy ilyen berakott asztal ára 400—1000 frank lenne, de tervét Kauser barátjával közölvén,⁴⁶ tanácsára elejtette, mert bajosan akadt volna műtárgyaira vevő. A dologgal nem is törődött többet egyszerű, majdnem gondtalan életében s midőn 1884 május közepén örökségéből öcscsétől 4500 forintot kapott,⁴⁷ olasz értékpapiroost vásárolt rajta, míg vagyona többi részét otthon kamatoztatta. Hogy pedig otthagytott hazája eseményeiről is értesüljön egyedülvalóságában, előfizetett az „Egyetértés“ vasárnapi számára. A nyarat ezúttal ismét Castellamareban töltötte,⁴⁸ hol váratlanul Kauser is meglátogatta egy magyar kiránduló társasággal.⁴⁹ Majd átment a salernói öbölbe, melynek vize tisztább, mint a castellamarei; de augusztus végén Casertába

⁴² Saját szavai, Nápolyból írt 1882 december 31-iki leveléből.

⁴³ Casertából első levelét 1883 augusztus 8-ikán írta, az utolsót 23-ikán, míg november 7-ikén megint Nápolyból ír; idézett szavait pedig ugyanonnan írt 1884 április 22-iki leveléből vesziük.

⁴⁴ Kauser Józsefhez Nápolyból írt 1883 november 9-iki leveléből.

⁴⁵ Az 1801-ben Bécsben született és magyar történeti rajzairól ismert Geiger Péter János Nepomuk festő és metsző.

⁴⁶ Hozzáírt 1883 október 18-iki sorrentói levelében.

⁴⁷ Ennek vételét Nápolyból írt 1884 május 14-iki levelében nyugtázza.

⁴⁸ Innen ír 1884 május 26-ikán és június 3-ikán.

⁴⁹ Castellamare di Stabia-ból 1884 június 8-án Kauserhez írt leveléből.

vonult,⁵⁰ a honnan november közepén újra Nápolyba utazott. A következő év elején (1885 tavaszán) azonban Sziciliába ment⁵¹ és végképpen elhagyta a szép, de kigőzölgései miatt egészségtelen Nápolyt. A nyarat Acirealében töltötte,⁵² télire pedig a közeli Cataniába⁵³ huzódott. Le is telepedett benne. A várost magát nem igen szerette, mert néhány utcájától eltekintve, csupa girbe-görbe piszkos sikátorokból állott s a mellett a tömérdek gyermek zsvaja és 110 templomának majdnem szünetlen harangszava igen zajossá teszik. De elbájolta a közeli Etna, meg a tenger látása, melyekben nem győzött eleget gyönyörködni. Éghajlatát is nagyon kellemesnek találta, mert évente mindössze 30—40 esős napja van, leghűvösebb hőmérséke pedig 7—8 fok a fagyponton felül. Ritka élvezetben volt része az Etna kitörésében, mely 1886 május 18-ikán kezdődött és majdnem állandóan tartott június 4-ig. Hetekig gyönyörködhetett ekként a természet erőpróbája fölséges jelenségeiben és élvezte a folytonos földalatti morajtól kísért kitörések, lávaömlések és kőhullások pokoli szépségeit, miknek láttára az ember eltörpül és tehetetlenné válik. A kitörés megszűntével a félóránnyira fekvő enyhébb Acirealéba ment át, de ott véletlenül egy korlát nélküli gödörbe esván, lábát kimarjította és két hónapig feküdt belé, míg ismét visszamehetett Cataniába. Itt most egy új szenvedély vett rajta erőt: a gyűjtés. Tengeri csigákat, a a szicíliai kénbányákból előkerülő ritka kristályos darabokat, láva-példányokat és egyúttal még a szaraczen-korból való régi szicíliai érmekeket szedett és vásárolt össze, melyeknek tanulmányozásával és osztályozásával töltötte idejét.⁵⁴ Ilyen, minden szellemi megerőltetéstől meretes élet mellett egészséges, jó kedélyü maradt. Még az 1887 márczius havában kiütött kolera sem ártott neki és zavarta meg nyugalmát, holott kitörésekor több, mint 30 ezer ember hagyta el a várost.⁵⁵

Züllichet mind e bajok elkerülték és magas kora daczára oly szellemi frisseséget mutatott kedélye, hogy míg körülötte egymásután haltak el az emberek, ő maga szobája északi ablakából gyönyörködött az Etna naponta változó képében, keletre nyiló ablakából meg órákig

⁵⁰ Ezt Salernóból írt 1884 július 29-iki levelében jegyezte meg és augusztus 22-iki másik levelében jelzi, hogy másnap Casertába utazik, honnan utóljára november 15-ikén ír.

⁵¹ Nápolyból írt 1884 deczember 24-iki leveléből, miután előző levelében kijelentette, miért nem tér többé vissza Nápolyba.

⁵² Innen ír 1885 július 9-iki levelében, de hogy az eltelt félesztendő alatt merre járt, nem érinti benne.

⁵³ Züllich innen írt 1885 deczember 25-iki leveléből.

⁵⁴ Következő, 1886 október 19-iki levele nyomán, melyben érdekesen írja le az Etna kitörését.

⁵⁵ Cataniából írt 1887 márczius 25-iki leveléből.

elnézte a tengert, a mint viharos időben a nagy gőzösöket himbálta.⁵⁶ S látványuk annyira megittasítá, hogy bár nehézkesen, darabosan írt, e két tárgyról írva, mintha valósággal kicserélték volna tollát! Életét az is gondtalanná tette, hogy apránként minden kolozsvári pénzét megkapta öcscsétől, ki még a gyergyói havasok hasznobérét is hűségesen utána küldözte. Jövedelme így éppen elég volt szemlélődő, csendes életéhez, melyet folytatott és évek óta megszokott. Művészelkének épp ez az élet s ez a táj felelt meg igazán, hiszen teljesen boldoggá tette hogy újévi ödvözletet írván öcscsének, nyitott ablakán — úgymond — egy gyönyörű pávaszem-lepke repdesi körül, bizonyítván, hogy itten, a narancsok földjén a telet is tavaszi idő foglalja el s hőmérője 14 fok meleget mutat, a miért a náthát és köhögést itt nem ösmerik.⁵⁷

Hanem a mi előrelátható volt, Züllich Rudolf a szép Cataniára is ráunt három esztendő alatt. Ezért 1889 februárius elején a Lipari- és Vulcan-szigetekre utazott, hogy utóbbinak folytonos kitöréseit és lángolását láthassa. Majd Palermót és vidékét, a Pantellaria-szigetet járta be⁵⁸ s onnan, hirtelen elhatározással, április végén egy keleti hajóra ülve, öt napi utazással az egyiptomi Alexandriában kötött ki. Odaérkezéséről öcscsét május 22-iki levelében értesíté, a mely utolsó volt, jelentvén, mennyire jól érzi magát e szép városban, melyben olcsó pénzen ehetik osztrigát, strucztojást meg banánt és élvezheti a tengeri friss szélről kellemessé tett nyaralás kedvességét, célja lévén őszire Kairóba menni.⁵⁹ Úgy is esett, de váratlanul olyan beteg lett, hogy szállodája karácsony előtt három nappal a kairói német diakonissák kórházába vitette, hogy rendszeresebben ápolhassák.⁶⁰ Nagymérvű gyomorhurút verte le lábáról, a mihez vérvesztés járult, úgy, hogy állapota csakhamar reménytelenné vált. Ezt maga is érezte és végrendelkezni akarván, 1890 januárius 10-ikén az osztrák-magyar konzulátus hivatalos kiküldöttje előtt tollba mondta utolsó akaratát, mely szerint aranyóráját és egyéb ingóságait egykori neveltjére, Vályi Árpádra hagyta, magyarországi ingatlanait és a kairói szálloda-igazgatónál hagyott értékpapirosait meg egy hazai jótékony-egyletnek. Nem feledkezett meg kórházáról, melyben ápolták, a szálloda-igazgatóról és fürdősről sem, kiknek aján-

⁵⁶ Cataniából írt 1887 december 8-iki leveléből.

⁵⁷ Ugyanonnan írt 1889 januárius 4-iki leveléből.

⁵⁸ E terveit fenti levelében jelzi.

⁵⁹ Így jelezte legalább e levélben, mely egyúttal *utolsó írása* a hányatott életű Züllich Rudolfnak.

⁶⁰ Erről a kórház vezetője, Budnitzki Mária diakonissa értesíté Kairóból írt 1890 januárius 4-iki levelében Züllich Istvánt, a ki azóta, hogy bátyja Egyiptom földjére lépett, több hirt róla nem kapott.

dékokat hagyott;⁶¹ de egy szóval sem emlékezett meg öcscséről és Marosvásárhelyt élő Emilia nővéréről,⁶² kikkel levél útján is alig-alig érintkezett.

Végrendelezésekor már annyira gyenge volt, hogy bár felolvasott szövegét megértette, maga alá sem írhatta s pár nap múlva, 1890 januárius 13-ikán d. u. félnégy órakor csendesen elszenderedve meghalt,⁶³ életének 77-ik évében. Távolságától pihen, a kairói katolikus temetőben,⁶⁴ hol sirja fölé öcsce kívánságára a konzulátus emelt sírkövet megmaradt pénzéből.⁶⁵

Igy ért véget a hanyatott életű, sokat szenvedett Züllich Rudolf a ki fiatalkorában annyit ígért, de a mostoha viszonyok között rohamosan hanyatlott és tudását kellően nem fejleszthette. Félbemaradt pálya az övé is, mely nélkülözte az igazi, tartós sikerek föltételeit. E pálya második felében, élete utolsó harmincz esztendejében Züllich jóformán nem is dolgozott, csak bolyongott és nyugtalankodott. Hanem azért *Madonna*-ja s még inkább *Juno*-ja és egy-két kisebb mellszobra tisztességes helyet biztosítanak neki művelődéstörténelmünkben,⁶⁶ mely eddigelé szobrászatunk ez erdélyi úttörőjét alig ismerte s ez ad egyéniségének értéket és jogot arra, hogy életét és művészetét méltatva, nevét a feledéstől megmentsük!

(Kolozsvár)

Dr. Veress Endre

⁶¹ Kairóban kiállított 1890 januárius 10-iki német nyelvű végrendelete alapján, melyben oly hibásan van írva annak a jótékonyegyletnek a neve, melynek ingatlanait hagyta (Wohlthätige Anstalt Graf Kulm), hogy igazán nem tudjuk, melyik intézetiinkre vonatkozik.

⁶² Züllich Emilia, özv. Specht Károlyné nénye volt Rudolfnak és hosszú kort érve, 1900 április 25-ikén halt meg Marosvásárhelyt, hol jótékonyágáról volt híres és testvére iránti emlékezet okáért sirja fölé díszes síremléket állíttatott, mely az ottani róm. kath. temető egyik kiváló művészi díszé.

⁶³ Budnitzki Mária kórházigazgatónő 1890 februárius 9-ikén Kairóban Züllich Istvánhoz írt leveléből, habár a konzulátus is állított ki haláláról hivatalos tanusítványt.

⁶⁴ Ezért közöljük Kairó látképét fejléczül, a Fiedler Bernát rajzáról készült fametszetről, mely Ebers György „Aegypten in Bild und Wort“ cz. műve I. kötete (Stuttgart, 1879.) 199. lapján jelent meg.

⁶⁵ Züllich Rudolf vagyonából a kairói konzulátus 1890 június 25-ikén még 1341 frank 50 centimes-nyi összeget haza is küldött öcscsének, abból az alkalomból, hogy a hagyatéki eljárás befejeztével ingóságait is hazaindította; míg ingatlanait és Kolozsvárt kamatozó 1022.03 forintnyi készpénzét — a kolozsvári kir. törvényszék végzése folytán — 1890 végén két testvére egyenlő részben örökölték.

⁶⁶ Első két művéről Dux Adolf is elismeri „A Magyar Nemzeti Múzeum“ cz. műve (Pest, 1857.) 49. lapján, hogy a művészet nem csekély fokát tanúsítja. Ugyan így német kiadása 27. l.

Rha-fej.